

Kaj se je zgodilo s slovenskim pisateljem Marijanom Krambergerjem

Bibliografska dejstva so jasna: ustvarjalna ekspanzija slovenskega pisatelja Marijana Krambergerja se v bistvu konča že leta 1968, v trenutku, ko sem opustil misel na knjigo o Prežihu; pozneje namreč v glavnem samo še zaključujem, zaokrožam ali kako drugače »rešujem« starejše zamisli. Vendar pa ostane moja produkcija razmeroma obilna vse do leta 1975 oziroma do zadnje verzije scenarija za Visoško kroniko. Po tem datumu pa vrelec praktično usahne.

Kot slišim, se ljudje kar nekam prizadeto sprašujejo, zakaj, in na to bi moral biti najbrž celo ponosen, saj njihovo zanimanje priča, da so moji mladostni poskusi na področju leposlovja in publicistike naredili nanje vsaj kanček vtisa. V nekem smislu je odgovor vsekakor lahek: z letom 1975 se začne nepretrgano delo na *Lovcu*, in zato odtlej nisem imel več kaj dosti časa in volje za postranske reči. Vendar pa ta odgovor ne pojasnjuje v celoti mojega globokega strinjanja s takšnim razvojem dogodkov oziroma mojega zadovoljstva ob ugotovitvi, da se mi kariera slovenskega pisatelja – če je to sploh kdaj bila kariera – očitno izteka. V ozadju je moralo biti še nekaj drugega.

Ko sem bil mlad, sem kajpada vedel samo, da hočem »ustvarjati«, in pisateljstvo se mi je zdelo še najbolj primeren inštitucionalni okvir, ki bo krotil mojo norost. Ko pa sem potem postopoma začel spoznavati pisateljstvo kot strukturo resnično od znotraj, so prišle na dan neke skrite klavzule moje mladostne pogodbe z usodo, ki so me vedno huje iritirale. O teh vprašanjih sem pravzaprav že velikokrat pisal, vendar zaradi jasnosti ne bo odveč, če jih tu še enkrat sintetično povzamem.

* * *

Najsplošneje rečeno sem s pisateljevanjem, nič hudega sluteč, prodal svojo dušo novoveški industriji obljube. A pojdemo po vrsti! Najprej gre za vprašanje, s čim bodo oblastniške elite utemeljile svojo oblast nad duhom oziroma nad institucijami in vse neštete privilegije, ki se dajo izbiti iz nje, ker človeštvo pač potrebuje neki razlog za vertikalno stratificiranost družbe. Dolgo, dolgo je bila tak fundament predvsem »božja volja«, ta univerzalna vlačuga. V 18. stoletju pa se je splošno občutje evropskega človeka pod vtisom uspehov na vseh mogočih področjih začelo spreminjati. Najznačilnejši izraz so si te spremembe našle v ideologiji razsvetljenstva, ki je zamenjala načelo pokoravanja višjim silam z načelom, da si lahko človek sam oblikuje usodo in si uredi svet po svoje. Zrak se je naelektril z neznanskimi posvetnimi pričakovanji in v ospredje je stopil ideal nezadržnega maherja. Seveda so se morale tudi oblastniške elite opisani notranji revoluciji prilagoditi ali pa so izpadle iz konkurence. In tako je postala novi splošni temelj oblasti značilna maherska obljuba.

Na obljubi je vsaj primarno nekaj sanjsko lahkotnega: blekneš karkoli, in vedno lačno upanje hlastne po vabi in se natakne na trnek. Zato je obljuba pravi raj za manipulante. Vendar pa je specifični problem novoveške družbene obljube v tem, da je v nasprotju s krščansko, ki se prebrisano omejuje na metafizično sfero, posvetna in potemtakem preverljiva (ali z drugimi besedami, položaj maherja je enak položaju nekdanjega maga). In kaj pokaže preverba? Seveda so v konkretni stopnji izpolnitve obetov mogoče velike razlike – značilen zgled je recimo narodnogospodarska učinkovitost kapitalizma in komunizma. Hkrati pa je na nekem drugem, usodnejšem nivoju prav kapitalistična obljuba naravnost neverjetno naivna. In to velja za vse tovrstne tvorbe brez izjeme, za klasično politične, pa tudi najrazličnejše drugačne: brž ko jih začneš logično analizirati, odkriješ v vsaki element objektivne prevare (oziroma samoprevare), ki jo bolj ali manj dezavuiraa. Vzroka za takšno stanje stvari sta najmanj dva. Prvič je neko ekstrapolacijo, ki jo navdihuje upanje, očitno izredno težko razumsko nadzorovati, in drugič vlada med obljubami vselej huda konkurenca, v kateri so prisiljene druga drugo prelicitirati. Resda je pri tem mogoče iti tudi predaleč, kar ima za posledico, da adresati predčasno opazijo takoimenovano *utopičnost* neke obljube. Vendar tiste, ki jih štejejo

za realistične, niso v bistvu nič manj varljive. Njihovo skupno »filozofsko« izhodišče je namreč domneva o antropofilnem ustroju sveta, narave in družbe, ki je očiten otrok mišljenja v željah.

Zato se vsaka obljuba, ki dobi priložnost za realizacijo, prej ali slej neizbežno sama razkrinka – stratosferski polet iluzije se konča z nemilim pristankom na trdih tleh stvarnosti. In brž ko se to zgodi, postane obet, za katerega gre, hudo problematičen temelj oblasti: privilegiji, ki jih uživajo njegovi avtorji, so očitno nezasluženi, saj gre v bistvu za nekakšno bando goljufov in uzurpatorjev, ki bi se jih bilo treba čimprej znebiti. Vladajoča elita pa se hoče prav tej konsekvenci izogniti; z najrazličnejšimi izgovori in umazanimi triki, nemalokdaj pa tudi z odkritim nasiljem se poskuša obdržati na vrhu in se trdovratno oklepa oblasti. S tem je seveda konec pravljice o požrtvovalni službi ljudstvu in razkrije se prava narava človeških alfa živali, vodnikov čred, ki jim je pri slehrni koliziji interesov rezultat vodenja sekundaren, primarna pa lastna korist oziroma logika brutalnega egoizma, ki v njihovih očeh upravičuje skorajda vsakršno lumparijo. To pa je šansa, na katero so konkurenčne elite že komaj čakale: na oblastnike se zgrne ogenj in žveplo neusmiljene kritike, in če ne gre drugače, jih opozicija vedno bolj zagrizeno poskuša tudi na »revolucionaren« način zrušiti. Dolgoročno gledano se vladajoča garnitura vsekakor zaman upira svoji usodi; oblast, ki temelji na obljubljanju, se izkaže kot izrazito začasna in nestabilna, in zato je za novi vek značilna neka doslej nezamisljiva dinamika v menjavanju elit na komandnih položajih, obenem pa seveda tudi v spreminjanju vsebine njihovih konkretnih obljub.

Vendar se uspeh opozicije z enako neizbežnostjo izkaže kot Pirova zmagga. Dotelej je živela v »prvotnem raju« obljubljanja, saj njenih obetov ni bilo mogoče empirično preveriti in so lahko nemoteno sijali v vsem svojem deviškem retorično-literarnem sijaju, pa tudi avtorji teh obetov niso bili izpostavljeni trdi človeški preizkušnji, ki jo pomeni oblast, nasprotno, ves čas so si nabirali moralni kapital s spodnašanjem trenutno vladajoče klike in uspešno ustvarjali videz, ko da so njihovi interesi absolutno identični z interesi navadnega ljudstva. Status opozicije je skratka nenavadno hvaležna socialna vloga, tako da bi bilo v današnjih negotovih razmerah pravzaprav najpametnejše dosledno vztrajati v njem. Žal pa se ta misel preveč upira pohlepu

oponirajočih elit po najrazličnejših sladkostih, ki jim jih ponuja oblast (in samo ona), zato načelno zmeraj pograbi priložnost, brž ko se odpre. Seveda spremlja njihov poseg po spornem sadežu obilo zatrjevanja, češ da je njihova obljuba popolnoma drugačne narave in neprimerno solidnejša od vseh doslej razkrinkanih; te so res bile prevarantske, njihova pa zanesljivo ni taka, kajti oni so nesebične poštenjačine, ki nikoli ne bi mogle oblasti zlorabiti in ki imajo potemtakem do nje posebno urgentno pravico. A če enkrat veš, da so vse obljube po svojem bistvu enake, potem ti ni težko ugotoviti, da gre pri tovrstni samohvali pač za standardni prozorni mit o beli vrani – vnaprej je mogoče napovedati, da tudi nova oblast ne bo *bistveno* boljša od stare, da imajo njeni kritiki ne glede na konkretno posrečenost svojih argumentov nekje na dnu a priori prav in da strogo vzeto ni videti razloga, zakaj bi nam naj taka goljufija sploh zavladata.

Na tej točki se zdi, da se bo celotni mehanizem funkcioniranja novoveške oblasti sesul sam vase, vendar se to ne zgodi. Kaj ga torej drži pokonci? V svoji abstraktni obliki je zgoraj omenjena skeptična posplošitev resda vsakomur dostopna dobrina današnje kulture, ob konkretnih primerih pa se resnično neomajno vztrajanje pri njej izkaže kot nenavadno težavno. Očitno je svoje lastno upanje skoraj nemogoče do kraja omrtvičiti: še preden se prav zasučesh, oživi in kot neugnan hudournik zalije vsa tvoja hvalevredna racionalna spoznanja. Naivneži, ki jih je tudi danes največ, nasedejo že kar prvemu zapeljivcu, ki pride mimo, in se vse življenje opotekajo iz iluzije v iluzijo. Posebno spektakularen prizor pa je seveda, kadar kak šampion nepodkupljivega intelekta s pogledom, ostrim kot britev, pokaže znamenja enake ali celo še bolj otročje zaupljivosti – in treba je reči, da manipulantje znajo »najti« tudi njegovo upanje. (Kot izredno učinkovita vrsta pasti se pri tem izkažejo ezoterične in napol magične obljube, kot so recimo parapsihološke, torej konstrukti, ki se zdijo trezno analitičnemu očesu na posebno nedvoumen način slepanski; pa vendar je z njimi mogoče vleči cele horde akademikov skorajda poljubno za nos.) V *eno* od pasti se skratka ujame večina žrtev in doslednih skeptikov ostane le za majhno četico, pa še ta se nenehno osiplje. Ali drugače rečeno, čez horizont maherstva današnja epoha kot taka kratko malo ni sposobna pogledati.

Konkretna oblast, ki temelji na neki konkretni obljubi, je torej nezanesljiva in bežna, sam temelj, načelo obljube kot tako, pa je psihološko izredno čvrst in bi ga z danes modernim izrazom lahko označili kot »metastabilen«.

* * *

Za osvoboditev iz te strukture utegne biti ključnega pomena vaja v razkrinkavanju obljub, ki sem jih malo prej imenoval ezoterične. Seveda parapsihologom ne gre za oblast, temveč zgolj za imponiranje in nenaporen zaslužek, niso pa vsi ezoteriki enako nedolžni. Zase lahko rečem, da sem si nabral tovrstne izkušnje predvsem v zvezi z avantgardno književnostjo, kot smo jo doživljali v 60. letih na Slovenskem.

Na splošno je treba poudariti, da se je načelo obljubljanja tudi za literarno (in siceršnjo) *umetnost* izkazalo kot huda skušnjava. Nekako od romantike naprej ta panoga človeške dejavnosti rada pripisuje sama sebi sposobnost za avtonomne učinke bolj ali manj maherskega tipa – t.j. učinke, ki so baje tem močnejši, čim manj umetnost komurkoli ali čemurkoli »služi« – in sklicujoč se nanje poskuša konkurirati drugim oblastniškim elitam s posebno, samo njej lastno vrsto obljub. Avantgardna umetnost pa prižene to tendenco do kraja, saj je skozinskoz prepojena z značilno maherskim obetom o nekakšni mistični prenovi človekovega odnosa do biti in o njenih čudežnih posledicah, brez katerega bi bila kratko malo nesmiselna, ter se vztrajno ponuja ljudem kot totalna alternativa – tradicionalni umetnosti, obstoječemu političnemu režimu in industrijski družbi kot taki –, pri čemer dokaj nesramežljivo eksploatira mit o beli vrani.

No, jaz sem jo po zaslugi različnih okoliščin spremljal dokaj od blizu in z zanimanjem, obenem pa brez vnaprejšnje identifikacije, tako da sem ji lahko pogledal pod prste. Seveda je izpolnitev njene obljube v določenem pogledu stvar subjektivne presoje, proti kateri ni priziva: če nekdo reče, da ima od nedavna popolnoma drug odnos do biti, mu očitno ne moreš pogledati v srce ali v možgane in se sam prepričati, ali je njegova trditev resnična ali ne. Vendar je dovoljen logični sklep, da bi se tako pomembna sprememba morala pokazati

tudi v človekovem zunanjem obnašanju, to pa je vsekakor dostopno opazovanju. Kako je torej z bralci in zlasti še s pisci avantgardne književnosti, ali kaj manj besno hlepijo po vseh tistih materialnih in socialnih ničevostih, ki se jim tako slepo vdinjajo nepoučeni o Resnici Biti? Kje pa! Pri svojem zasebnem druženju s temi ljudmi sem ugotovil, da gre za skupino skrajno banalnih sred-njeslojskih povzpetnikov – tako kot že tradicionalna umetnost tudi avantgardna ni nikogar dejansko »poplemenitila«. Pa tudi v njihovem »strokovnem« odnosu do jezika nisem našel niti sledu napovedane nove spoštljivosti do vsega bivajočega, nasprotno: šlo je za enako brutalno destrukcijo naravno zraslih struktur kot recimo v modernih tehnologijah ali v komunizmu in potem za enako nebogljene poskuse re-konstrukcije (»eksperimente«), z enakim opustošenjem (narave, družbe, jezika) kot končnim rezultatom.

Pač pa je iz obnašanja teh piscev jasno izhajala že kar bolesta obsedenost z mislijo na oblast. Seveda so bili slovenski avantgardisti v 60. letih skrbno odrezani od kakršnegakoli resničnega odločanja, vendar je vsaj 70 odstotkov njihovih zasebnih pogovorov sestavljalo neskončno premlevanje zakulisnih čenč o oblastnikih kot nekakšna kompenzatorična oblika intimnosti z Močjo. Kjer pa so se le dokopali do koščka take moči kot npr. pri oblikovanju javnega mnenja o kvaliteti posameznih literarnih del, so nemudoma pokazali barvo: o tem, kdo je dober pisatelj, je v njihovih očeh bolj kakor vse drugo odločala nevidna rdeča izkaznica pripadnosti klanu. Dovolj je, če se spomnimo, s kakšno servilno naslado je tedaj Taras Kermauner ovohaval različne študentske poetične prdce in jih kar po vrsti razglašal za epohalne. Svoj izdajalski vrh pa je dosegla osupljiva podobnost teh piscev z njihovimi zakletimi sovražniki komunisti na področju avtomitologizacije: oboji so namreč videli v sebi konico nekega neustavljivega Napredka in se vdajali smešno naivni utvari, da so zajahali tigra Zgodovine, in oboji so neskončno zaničevali za to zgodovino zaostajajoče množice. Res, nikogar nisem srečal, ki bi tako iskreno preziral »ljudstvo« in njegovo sodbo, kot jo prezirajo slovenski avantgardni pisatelji, in zato se mi zdi prava farsa, kadar ta ali oni od njih navleče nase viteško opravo neutrudnega borca za *demo*-kracijo.

O takih in podobnih spoznanjih govori – z nihajočo pronicljivostjo – dolga vrsta mojih tekstov. Seveda se za oblast tekmujoče elite od nekdam srdito

prepirajo ali celo pobijajo med seboj, a prav zato je vedno znova zabavno in poučno odkrivati pod vso površinsko nasršenostjo neko temeljno istost, odkrivati, da na prvi pogled tako radikalna alternativa sploh ni nobena alternativa. Obenem pa je bilo ugotavljanje resnice o slovenski avantgardi zame pomembna priprava na najtežjo nalogo, ki me je čakala, namreč na analizo moje lastne vloge v novoveški industriji obljube.

* * *

Ta vloga je imela dva obraza. Prvič je literatura tako ali tako »prvotna domovina« vsakršne obljube: že njeno formuliranje samo na sebi – na kontrastnem ozadju kritike konkurenčnih predlogov – ni nič drugega kakor pisateljevanje (oziroma govorništvo), še bolj izključno pod pristojnost literatov pa spada seveda popularizacija lastne obljube in diskreditiranje vseh drugih z udarnimi verzi in fabulističnimi zgledi. Zato je danes vsak pisatelj, tudi če se ne vključi v politiko onkraj individualnega besedovanja, že po naravi svojega poklica nenehno v nevarnosti, da bo zdrsnil v tega ali onega od značilnih diskurzov *neposrednega* obljubljanja, in to se je v mladih letih pripetilo tudi meni.

Najstarejša oblika moje zablode je bilo izražanje vere v uresničljivost neke bolj ali manj komunistično obarvane utopije oziroma pobijanje mojih lastnih pomislekov v zvezi z njo, po eni strani v pesmih in po drugi strani v bolj ali manj »filozofskih« člankih, ki sem jih kot študent objavljal v Mladih potih in Perspektivah. Ta faza sega nekako do leta 1963 in jo sam pri sebi imenujem »ljubljsko«, ker je Ljubljana zame pač simbolično mesto produkcije utopizmov, dasiravno tako nebogljeno naivnih tudi tam niso izdelovali. A prav naivnost lahko štejem svojim začetniškim poskusom hkrati tudi kot olajševalno okoliščino, saj je očitno, da z njimi nisem mogel potegniti za nos nikogar drugega kakor sebe. Če bi bilo ostalo pri njih, bi šlo pri mojem »obljubljanju« zgolj za privatni problem nekega nadpovprečno brljavega knjižnega molja.

Vendar se žal ne morem pobahati, da bi se bil po vrnitvi v Maribor, to streznjujočo Sibirijo slovenskega komunizma, hipoma nekako čudežno

zbrihtal, nasprotno: prvi rezultat vrnitve je bila knjiga *Državljan te dežele*, ki se mi danes zdi naravnost klasičen primer novoveške politične obljube. Po eni strani jo odlikuje že določena kompetenca v obravnavanju problemov, zvito distanciranje od očitno neuresničljivih zamisli (z značilno poanto »trenutni oblastniki so utopisti, jaz pa stvarnež« – sicer pa je kasneje tudi Kardelj prevzel mojo skeptično misel o družbenih modelih in človeški sreči) ter splošna esejistična prepričljivost formulacije, po drugi strani pa se v neraziskanih globinah predlagane alternative skriva nešteto tipičnih prevar oziroma samoprevar. S to knjigo sem brez dvoma uspešno opravil izpit za političnega manipulanta večjega kalibra in moja edina sreča je bila, da komunisti kot klinični paranoiki niso mogli dopustiti niti tako »konstruktivne« opozicije, kot je bila moja – čeprav je to pametnejše med njimi občasno mikalo in čeprav bi bilo zanje dolgoročno verjetno bolje, da bi poslušali mene, ne pa svojega šepastega Edija.

Resnično notranjo logiko načela obljube sem začel spoznavati šele po epizodi z *Državljanom*, in prvi ohranjeni dokument o tem napredku je serija člankov iz let 1970–1971, ki iz različnih razlogov pomenijo v mojem delu dokaj markanten mejnik. Tako recimo odgovori na vprašanja, ki mi jih je zastavil F. Forstnerič kmalu po izidu knjige, v svojih svetlejših trenutkih že dosežejo miselno raven, na kateri sem se vajen gibati danes, in puščajo sfero »farbanja soljudi« navidez daleč za seboj. Vendar je novo v njih še močno pomešano s starim: preveč me vznemirja paradoks o funkcionalnosti in psihološki nujnosti prevare z zbujanjem upanja, med vrsticami je slejkoprej prisoten deklarativno zanikani strah, kaj bo z vodenjem družbe, če *jaz* ne bom več skrbel za te reči, mestoma pa kar odkrito in neskrupulozno hvalim svojo različico »integrativne ideje« za Jugoslavijo. In kdor bi sistematično pregledal moje izjave iz tistega časa, bi tudi sicer našel v njih veliko negotovosti in protislovij in še po letu 1971 padce nazaj v optiko *Državljana*. Očitno sem se le počasi in mukoma otresal svojih prejšnjih nazorov, glavni krivec za to pa je bila brez dvoma moja nostalgija po voditeljski držbi oziroma omahovanje med samokritiko in potuhnjenim vztrajanjem. Misel na elitnost, temelječo na neposrednem obljubljanju in razkazovanju maherskih mišic, je pač hudo prijetna za samoljubje; človek se je hitro navadi in jo začne implicirati kot samoumevno, in potem se seveda težko odtrga od nje.

Tu nekje je treba iskati tudi vzrok, zakaj sem na koncu *Poskusa drugačne ljubezni do Slovencev* kljub vsem prisegam o abstinenci vendarle formuliral še en, svoj tretji in zadnji ideološki program. Ta program ima dva obraza. Po eni strani gre za ideologijo čisto posebne vrste, ki bi jo lahko označil kot radikalni individualizem. Z njo poskušam karseda dosledno zagovarjati perspektivo posameznika in njegovih interesov in zreducirati kolektivne abstrakcije, kot je recimo »narod«, na golo orodje takih interesov. (V svojo čast naj povem, da me je usoda konkretnega posameznika v mojih velikopoteznih generalnih shemah že zgodaj pričela mučiti. Po *Državljanu* pa sem najprej hotel napisati knjigo, v kateri bi razglasil vse splošno-pavšalne sociološke izjave za laži in dopustil samo še množico najrazličnejših individualnih pogledov na družbo: sociologijo etabliranca, sociologijo upornika, sociologijo trpina itd., od katerih vsak doživlja celoto popolnoma drugače.) Pravzaprav se v *Poskusu* trudim, da bi na dobro izbranem primeru privzgojil ljudem za njih same najbolj koristen odnos do *vseh* obljud, sedanjih in bodočih, oziroma do načela obljube kot takega: odpreti jim hočem oči, jih rešiti hromeče notranje odvisnosti od iluzije in jim vcepiti nezaupanje in skepsa do celotne možne pahljače sirenskih glasov, da se nobenemu od njih ne bodo pustili naivno omrežiti oziroma da bodo hlinili navdušenje, kadar ga bodo pač morali hliniti, dosledno s figo v žepu. Temu prizadevanju najbrž ni mogoče odreči določenih emancipatoričnih zaslug – posebno še, ker konkretno apliciram radikalni individualizem na področje, na katerem je vsaj v naših razmerah docela neobičajen in bolj ali manj prepovedan, namreč na področje narodne ideje.

Po mojem mnenju skoraj ni mogoče dovolj podčrtati dejstva, da je slovenski (in vsak drug) nacionalni projekt nadvse značilna novoveška maherska obljuba, s katero pač neki tip elit poskuša uresničiti svoje plezalske ambicije in se utaboriti na oblasti. Res je, da ta tip uporablja pri vzpenjanju specialno tehniko: sistematično obuja stari plemenski nagon strahu in sovraštva do tujcev, obenem pa kot tolažilen kontrast poudarja etnično identiteto med sabo in ljudstvom. Prvo naj izloči konkurenco in mu zagotovi oblastniški monopol, drugo pa okrepi obvezno tezo o brezmadežni izjemi s sugeriranim sklepom, da oblast ni oblast, kadar je domača – in v določenih okoliščinah se takšna »domačnost« izkaže kot zelo učinkovita ovčja koža. A ne glede na vse posebnosti ponavljam, da je nacionalni projekt po svojem bistvu docela enaka

obljuba kot vsaka druga. In natanko sem je naperjena ost moje intervencije v *Poskusu drugačne ljubezni do Slovencev*. V njem sem se namreč namenil prenesti načelo kazni za neizpolnjevanje obljub, ki jo vsaj včasih prinesejo demokratične volitve, s klasičnega političnega na nacionalno področje; posameznik naj dobi teoretično pravico in praktično možnost, da dá tudi neuspešnemu »narodu« oziroma promotorjem te ideje podobno brco. Mislim, da gre za dovolj hudoben program, ki hoče zahrbtno spodkopati moč nacionalnih elit in jim zmešati skrbno napeljane štrene. Sicer pa o njegovem subverzivnem učinku najlepše priča srditost reakcije na moj *Poskus* in neverjetna sloga, ki so jo pri tisti kanonadi pokazali komunisti in antikomunisti. To je bil brez dvoma trenutek, v katerem je skrita resnica slovenskega naroda zažarela v vsej svoji žvepleni intenzivnosti.

Vse doslej rečeno torej drži, pa vendar: ali ni moj program polinacionalnosti ne glede na svojo radikalnost strogo vzeto še zmeraj nekakšna voditeljska obljuba – mogoče bolj ali manj paradokсна, toda kljub temu obremenjena s celotno moralno problematiko obljubljanja? Seveda se na ravni zavestne kontrole v svojih izjavah previdno omejujem, a prvič je že čisto načelno neverjetno, da bi prav jaz dosegal tisti status brezmadežnosti, ki ga vsem drugim tako rigorozno odrekam, drugič pa bi konkretna analiza čustvene lege mojih formulacij kaj hitro pokazala, kako me v njih zanaša v neutemeljen optimizem ali celo v izrazito utopična pričakovanja. Ne, ta tekst še zdaleč ni imun za mahersko blaznost; edino odprto vprašanje je ob njem, kot že ob mojih prejšnjih tovrstnih izdelkih, vprašanje prevare ali samoprevare.

Me je izkušnja s *Poskusom* končno izučila? Mi je pokazala resnično vse pasti, tako da nobeni ne bom več nasedel? Ne vem – samo upam lahko, da se je neznanski potencial naivnosti, ki ga od nekdanj prenašam s sabo po svetu, v petdesetih letih vendarle izrabil, in v tem upanju ponavljam neodločilne splošne modrosti. Roke proč od obljubljanja, naj bo še tako zvito! Človek mora biti sposoben nadzorovati svoje egocentrično prepričanje, da ravno on pozna odrešilni recept za soljudi, in se odreči iz takega prepričanja izhajajočemu hotenju po glavni besedi. Ne se zapletati v ideološko-oblastniške igrice, ki so dandanes nezamisljive brez umazanih manipulacij s človekovim upanjem;

izstopiti iz te epohalne strukture, tudi če izstop implicira bolečo marginalizacijo glede na »vodilne« kroge! Kdor hoče ostati zvest spoznani Resnici, ne more biti producent takšnega ali drugačnega ideološkega Smisla: besedici »vedeti« in »voditi« sta si sicer po zvoku zelo podobni, a v resnici zija med njima nepremostljiv prepad. Razumljivo je, da se ljudje, ki se hočejo za vsako ceno povzpeti vsem drugim na glavo, tega prepada ne bodo ustrašili, zame pa ostaja vodstvena ambicija kratko malo načelno nezdržljiva z objektivno poštenostjo.

Kritičnost do vladajočih (in nevladajočih) obljub je seveda slejkoprej nujna in se tudi pišočin ni treba abstinirati od nje, marsikdaj pa velja enako pravilo celo za bolj ali manj nasilen upor proti obstoječi oblasti. Vendar mora biti človek, kadar zavzame takšno držo, izredno previden. Slehrni kritiki je namreč imanentna skušnjava, da bi se neopazno prevesila v produkcijo eksplicitne ali implicitne alternative, se pravi konkurenčne obljube, in s tem še sama pristala na kritiziranem nivoju. Skoraj nemogoče je ujeti točko, kjer se končuje prvo in začneja drugo, ter pravočasno nehati, prav to pa je pri kritiki neke obljube odločilni postulat, *kajti kritičnost se ne sme sprevreči v opozicionalnost*, kolikor nam »opozicija« zaznamuje neko tipično vlogo in funkcijo v širšem sklopu obljubljanja kot dinamične strukture.

Ne izključujem možnosti, da mi bo moja vzdržnost kdo celo zameril, a pametni gotovo ne. Bojazen, da bo zaradi mene kaka skupina ljudi ostala brez vodstva, pa se mi zdi naravnost smešna, kajti kandidatov za voditelje je tudi v najbolj brezupnih situacijah še zmeraj na kupe. Kot ščurki lezejo iz vseh kotov in se zgrinjajo k mikrofону. (Glej Slovenijo 1990.)

* * *

Vzporedno z gornjim procesom in ob njegovi podpori pa sem postopoma prišel še do nekega drugega, usodnejšega spoznanja, namreč da je literatura lahko tudi *posredno* orodje obljube: sama na sebi hvalevredno vzdržna in vendar zlorabljena za utemeljitev oblasti.

Začelo se je s preprosto ugotovitvijo, da se moje knjige tiskajo v 300 ali 500 izvodih in da je to po merilih normalne investicije čisto metanje denarja skozi okno – da o revialnih objavah niti ne govorim. Drugim slovenskim piscem se stvar zdi samoumevna, jaz pa se kot notoričen skrupulant nisem mogel izogniti vprašanju, kaj se skriva v ozadju tega magičnega mehanizma, ki me je z naravnost neverjetno uslužnostjo in vnemo vedno znova katapultiral med »pisatelje«. Na prvi stopnji je bil odgovor seveda lahek: družbena moč je na Slovenskem pač razporejena tako, da se naš literarni obrat lahko požvižga na pomisleke zdrave gospodarske pameti (ki jih je, mimogrede, prvi izrazil Stanko Vraz v nekem svojem pismu Prešernu). Denar se vzame, kjer je, in mirna Bosna. Vendar pa: kakšen razlog ima Moč, da mi ga tako rekoč v celih šopih tlači v žepe? Tu se zdaj bližamo ključni točki. Na splošno je mogoče reči, da literatura, naj se ukvarja s formuliranjem obljub ali ne, proizvaja neki značilen intelektualni in čustveni lesk – vsaka literatura, torej na svoj skromni način tudi moja. Dejansko pa je ta lesk zmeraj lesk nekega konkretnega jezika in *njegove* kulture in potemtakem intelektualno in čustveno veže adresate književnih del na ta konkretni jezik in na vse, kar je obešeno nanj. S tem pa se razkrije kot idealno sredstvo za utrjevanje vladavine takoimenovanih »domačih« elit – kot tipična *ketna* v tistem smislu, v katerem sem izraz že nekje uporabil.

Ko se človek zave, kaj to pomeni, ga začne spreletavati kurja polt. Nič hudega sluteč je napisal recimo pesem, v kateri je zgolj karseda iskreno poskušal izpovedati soljudem svoje stiske in strahove, ampak kaj je ta pesem? Tipična *ketna*! Napisal je študijo o nekem literarnem delu in s potrpežljivim prebiranjem odkril na njem presenetljive, dotlej popolnoma spregledane aspekte – ampak ta študija že spet ni nič drugega kakor tipična *ketna*! V okviru takega sistema kratko malo ni mogoče ustvarjanje, ki bi bilo samo sebi namen, nekakšna blažena igra čistega preobilja; karkoli bo namreč napisal, vse bo samo še ena zahrbtna veriga na nogi njegovih rojakov.

Seveda ne bi tako govoril, če bi bil nad slovenstvom navdušen, a tovrstna čustva so mi Slovenci že zdavnaj uspešno izbili iz glave. Vendar pa tu ne bom pogreval osebnih zamer, temveč se bom samo na kratko vprašal, kaj smo vsi skupaj po 150 letih trdovratnih prizadevanj dosegli s pustolovščino, imeno-

vano »slovenski narod«. In sintetični odgovor se glasi, da se nam je posrečilo zgolj preseliti s svetovnega Severa na svetovni Jug in si nakopati na glavo vse njegove obupne, nore, nerešljive probleme. Pod vplivom svojih kriminalno neodgovornih voditeljev, obsedenih z mislijo na oblast, smo žrtvovali maliku nacionalizma svojo evropsko šanso, skočili z najvažnejšega svetovnozgodovinskega vlaka, ki je odpeljal v zadnjih 10.000 letih, in si tako rekoč sami obesili mlinski kamen za vrat. In to je specialno slovenski greh, ki različnim Prešernom, Cankarjem in podobnim praznim gobezdačem do sodnega dne ne bo izbrisan. (Še dobro, da so Slovenci tako potrpežljivi ali pa nevedni ljudje; sicer bi bili namreč že zdavnaj ekshumirali svoje lažnive preroke in v srdcu razbrcali njihove kosti na vse strani.)

Ravno zdaj začenjamo po 150 letih spet enkrat od začetka, stiska pa je po svoje še hujša kot prvič, kajti če se mlinskega kamna prav kmalu ne znebimo, bomo skupaj z njim potonili na dno – golo rahljanje štrika okrog vratu tu nič ne pomaga. In kakšne so naše šanse? Nam bo odcepitev od Jugoslavije uspela? Kolikšno ceno bomo plačali zanjo? Predvsem pa, ali bo rezultat vreden truda in tveganja? Vsaj o tem zadnjem silovito dvomim. Res je, nekoč smo Slovenci *bili* del svetovnega Severa, vendar nevarno na robu oziroma na meji proti Jugu. Zanesljivo je mogoče reči samo toliko, da bi brez prevelikih težav zmogli dosežke na ravni razvite Evrope, če bi nam določali kulturno-civilizacijske norme in skrbeli za njihovo dosledno upoštevanje tujci. A to bi bila smrt slovenskih nacionalnih elit; prisiljene so torej trditi, da so sposobne opraviti nalogo enako dobro tudi same. Je bila ta trditev kdajkoli upravičena? Je obstajal trenutek, ko smo Slovenci resnično imeli v sebi, postavljeni samo nase, dovolj moči za merjenje z Evropo? Misel mi bega po slovenski zgodovini sem in tja in ne najde točke, na katero bi lahko pokazala s prstom. Najslabše pa se mi zdijo naše možnosti prav danes, po dolgih desetletjih gostovanja na svetovnem Jugu in potem ko je naša kultura vsrkala vase precej več južnjaških elementov, kot si optimisti sploh predstavljajo. Je bilo to gostovanje res samo epizoda? Kaj če smo zapravili že prevelik del dediščine, če se je popkovina pretrgala in se je naše pojužnjenje spremenilo v ireverzibilno entropično dejstvo? Pri tem pa bi naloga, ki nas čaka – vdihniti razpadajoči kulisi »moderne industrijske družbe«, v katero so nas stlačili komunisti, resnično življenje – prav lahko presejala celo moči izrazito »severne« družbe!

Spričo vseh teh odprtih vprašanj napoved kajpada ni težka: v dogledni prihodnosti ne bomo imeli za zadovoljstvo s stanjem slovenskega nacionalnega projekta nič več povoda kot doslej. Zgoraj sem zapisal, da je ta projekt obljuba kot vsaka druga, tu pa moram zdaj trditev preklicati; glede na njegove klavrne rezultate in perspektive je namreč očitno, da gre za obljubo najslabše, se pravi najbolj prevarantske vrste, za obljubo, ki se sicer na papirju lepo bere, v resnici pa po svojih performansah daleč zaostaja za danes zahtevanim minimumom, podobno kot recimo komunizem (čeprav vsaj deloma iz drugih razlogov).

In tu nastopim jaz kot producent intelektualnega in čustvenega leska. Zdaj namreč ni več nobena umetnost uganiti, da me slovenski oblastniki krvavo potrebujejo – ne za fakultativen okras, temveč zato, da bi z mojimi izdelki prekrili svojo nesposobnost in neodpušljive napake, gospodarsko in politično mizerijo slovenske stvarnosti ter generalno vprašljivost zamisli kot take. Izkoristiti hočejo mojo željo po ustvarjanju in objavljanju (ali strožje rečeno, mojo objektivno pripravljenost na prostitucijo) in kupiti moje delo kot nekak paravan, kot nadomestno slepilo zlasti za pismene Slovence, t.j. za potencialno najnevarnejše kritike: slovenska ideja se v zrcalu jezikovne kulture Krambergerjevih tekstov (vključno s pričujočim!) zapeljivo lesketa, *torej* naj bi bila kot obljuba ne glede na vse konkretne neuspehe in polomije še naprej vredna zaupanja. Za tak učinek pa se že spleča odriniti nekaj cvenka.

In ko sem imel vse te različne miselne niti zbrane in sem ugledal pred sabo celoto strukture, znotraj katere sem funkcioniral kot slovenski pisatelj, je moje veselje do pisateljstva uplahnilo kot balon, iz katerega začneš spuščati zrak, z vsemi na začetku opisanimi posledicami. Tako je moj avtoportret književnika v člankih iz let 1970–1971 že izrazito »mazohističen« po vnemi, s katero ne glede na svoje stanovske interese razkrivam umazano resnico o sebi in svarim bralca, naj mojim pisarijam nikakor ne zaupa. V teh člankih doseže moje nezadovoljstvo z neko socialno vlogo, s katero sem imel pravzaprav že od vsega začetka težave, nevaren vrhunec: z bolečino se zavedam vrste in tipa elitnosti, ki mu pripadam, in si, vračajoč se k svojim mladostnim egalitarističnim idealom, govorim »rajši nič kakor to«. Očitno je, da na tako opustošeni zemlji ni moglo več kdove kaj zrasti.

* * *

S tem pa moji problemi seveda niso bili rešeni, nasprotno, zdaj so se šele do kraja odprli. Želja po ustvarjanju me namreč ni zapustila, in če ji nisem hotel streči kot subvencioniran, t.j. podkupljen in zlorabljen slovenski pisatelj, če sem hotel obenem tudi častno živeti (*honett leben*, kot lucidno formulira Stanko Vraz), kje sem nameraval najti zanjo drug, bolj pošten inštitucionalni okvir, ki ne bi bil niti neposredno niti posredno povezan z obljubljanjem kot sleparskim temeljem celotne novoveške oblasti? Načelno bi lahko bilo tak okvir kvečjemu stoo odstotno tržno funkcioniranje literature, o katerem sem – kot edinem res demokratičnem – od nekdanj sanjal, vendar pa v slovenskih razmerah zaradi majhnosti tržišča praktično ne pride v poštev. Prav to je vzrok, da se celo največji šampioni avtorefleksije med slovenskimi pisatelji skrbno izogibajo razmišljanju o magiji, ki zagotavlja njihovemu pisateljevanju materialno bazo, in se v teh rečeh krčevito oklepajo nekakšne svete pravice do kruhoborske naivnosti. (Slovenstvo pač, kakorkoli ga obračaš, razkriva svojo notranjo gnilobo.)

V skritem kotičku svojega srca sem resda slutil izhod iz zagate, saj sicer tudi jaz ne bi bil mogel zavzeti do svojega literatstva tiste brezobzirno kritične distance, ki se kaže v zgoraj omenjeni seriji člankov. Tedaj (1971) sem namreč že vedel, da je zame konec maškarad in da se začenja igra na vse ali nič, ker se moja norost pač ne da trajno kanalizirati v nekakšno krotko standardno književnikovanje. Šlo je za skupek idej, iz katerih se je kasneje v teku let izcimil *Lovec na homokumulate*, že od vsega začetka pa mi je bilo jasno, da ga bom napisal v nemščini in ga poskušal prodati kakemu nemškemu založniku, ki mi ga bo objavil – če ga bo objavil – zgolj v upanju na lastni dobiček in/ali prestiž. A to je bila zaenkrat še pesem daljne prihodnosti. Približno ob istem času pa sem, išoč rešitev iz slepe ulice pisateljevanja v slovenščini, uresničil še eno staro zamisel in preveril, ali bi bili Nemci zainteresirani za moje ideje o novih namiznih igrah. In glej ga vrabca, že prvi tovrstni poskus se mi je obnesel (1973), potem pa se je iz njega razvila kar cela miniaturna karierica. Seveda zaslužek ni bil kdove kako impozanten, vendar je pri mojih skromnih potrebah že nekaj malega mark učinkovalo kot udobno finančno vzmetenje, ki je bistveno pripomoglo k temu, da se mi med mojim dolgoletnim delom

na *Lovcu* nikoli ni bilo treba vprašati, od česa bom naslednje leto živel – ali pa celo zaprositi za raziskovalno subvencijo, ki bi bila tudi moje življenjsko delo degradirala v podoben »lesk slovenske obljube« kot vse moje siceršnje pisanje. V tem smislu je *druga pot* ravno z uspehom mojih igric postala tudi praktično uresničljiva.

Predvsem pa moram podčrtati velikanski simbolični pomen omenjenega uspeha za moje počutje. Slovenski pisatelj je namreč eden od tistih (malostevilnih) poklicev, ki so resnično popolni ujetniki slovenskega nacionalnega projekta. Na prvi pogled sta si sicer Prešeren in Čop izmislila odlično finto za njegovo prosperiranje: prenašal bo evropsko kulturo v lokalni idiom in kasiral posredniško rento, duhovno in materialno. V resnici pa se je njun recept izkazal kot strahovita past. Slovenija, ta smešni indijanski rezervat v srcu Evrope, je namreč tako majhna, da nikakor ne more potešiti častihlepja človeka, ki količkaj da nase, in zato si vsi velmožje slovenske besede obupno želijo, da bi jih brali in upoštevali tudi »zunaj«. A kako naj naredijo resnično globok vtis na Evropo in svet, ko pa jima lahko ponudijo samo njuno imitacijo s sporočilom, razvodenelim od *dvojnega* prenosa iz enega v drug jezik? Čemu bo planetu poseben gorenjski Petrarca ali spodnještajerski Beckett?

Meni pa so, ne da bi kaj posebej cingljal s slovenskim zvončkom in beračil za pozornost, izhajale igre v Nemčiji in Združenih državah, v Londonu sem objavljaj članke o njih (in Angleži prav gotovo vedo o igrah več kot vsi drugi), v Tokiu so pisali o meni, skratka: svet se mi je na stežaj odprl, kot se je odprl že toliko drugim Slovincem, in mi – pa čeprav samo na simbolični ravni – potrdil, da je iz slovenske strukture *mogoče* izstopiti, se pravi da slovenstvo *ni* usoda. Nekje na obzorju pred sabo sem zagledal obrise stanja, v katerem mi ne bi bilo treba več ponižno prenašati, da delajo moji rojaki z mano, kar hočejo, kot so ne glede na svoje visoke aspiracije morali v praksi prenašati po vrsti vsi stebri slovenske literature oziroma bolje rečeno slovenstva *kot* literature, Prešeren, Levstik, Cankar, Kocbek itd., saj niso imeli druge izbire. Jaz pa sem bil vsaj z enim delom svoje osebe potencialno svoboden človek; in postopoma se je ta del oklenil sprva bolj na željo urednika izbranega psevdonima »Mark Berger« in ga povzdignil v simbol svoje individualne nacionalne neodvisnosti. Seveda je tudi *Lovca* pisal Evropejec in svetovljan Mark Berger, ne pa tisti

ubogi slovenski revež Marijan Kramberger. Res je sicer, da bi se skozi svoje življenjsko delo v vsakem primeru *moral* pregristi, a v teh posebnih okoliščinah je dobilo še neko dodatno »demonstrativno« funkcijo, ker sem mu začel pripisovati stranski pomen novega, stopnjevanega dokaza, da nisem ujetnik slovenstva.

Govorim o *stranskem* pomenu, ne o centralnem. Gotovo bo sicer prvi nagnonski odziv Slovencev težnja, da bi zreducirali moje početje na jalovo trmoglavljenje, a ne glede na konkretno usodo Marka Bergerja moram poudariti, da so sestavljali *Lovec* in igre skupaj popolnoma drug svet, po svojih notranjih zakonitostih dejansko neodvisen od sveta novoveške obljube nasploh in posebej še nacionalne, namreč svet čistega poigravanja z nekimi bolj ali manj matematičnimi možnostmi; in v takšnem poigravanju so si našle priložnost za uresničenje morda najbolj bistvene sestavine moje osebnosti, ki v literaturi najbrž nikoli ne bi bile prišle do izraza. Zato je »notranja emigracija« ob delu na *Lovcu* pomenila zame izredno polno življenje, spričo katerega sem se zlahka odpovedal socialni vlogi slovenskega pisatelja, kolikor me je v nekem obdobju kljub vsemu privlačevala.

* * *

Načelno sem se kajpada ves čas zavedal, da za uspeh *Lovca*, definiran kot njegov izid v nemškem izvirniku, nimam prav nobenega jamstva in da ne glede na dejansko vrednost mojih idej marsikaj govori celo odločno proti srečnemu razpletu moje avanture, tako recimo neuvrstljivost teksta v obstoječe predalčke ali anonimnost avtorja v strokovnih krogih in v Nemčiji nasploh. Glede na svoje mesto v socialni hierarhiji škribentov, domači in tuji, najbrž kratko malo nisem imel pravice napisati takšno knjigo, in zato se očitno ne smem čuditi, da se je uzurpacija tudi v resnici slabo končala. Vsekakor sem slovenskim nacionalistom priskrbel idealen dokaz *proti* sebi in svojim nazorom; brez težave si lahko predstavljam, kako uživajo ob njem. In kar je najhujše – vrata slovenske ječe so se z znanim škripanjem zaprla za mano in ključ je škrtnil v ključavnici, jaz pa čutim, da nimam več moči za nov poskus pobega.

Ne vem, kako bom prenesel brezup, ki me čaka. A nekaj lahko rečem z dokajšnjo gotovostjo, namreč da svojih ječarjev ne bom zdaj, ko gre proti koncu, nenadoma vzljubil. Kvečjemu jih bom vsak dan na novo preklel.

* * *

Kje ste, moji resnični rojaki z Neznanege Planeta? Vas moj glas doseže? Vedno težje mi je čakati na vaš приход. *Swing low, sweet chariot!* Opravil sem nalogo, in zdaj bi rad proč od tod. Naj se torej vaša ladja preveč ne obira!

COMING FOR TO CARRY ME HOME

1990